

УДК 94:351.77(477.64)"1941/1945"

В. С. Орлянський

НОВОМИКОЛАЇВСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ГОСПОДАРСТВО У ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ (1941–1943 рр.)

У статті на прикладі одного з державних господарств Запорізької області розглянуто виконання нацистської окупаційної політики щодо аграрного сектору. На основі архівних документів проаналізовано основні нововведення у сільському господарстві. Досліджено зміни як у системі управління в аграрній сфері, так і в житті селян. Доведено, що формальне скасування колгоспів мало вплинуло на повсякдення робітників сільського господарства.

Ключові слова: державне господарство, окупаційна влада, управління, сільське господарство.

Проблема державних сільськогосподарських підприємств викликає інтерес для дослідження вже тим, що нацистське керівництво Німеччини зберегло всю систему радгоспів практично без змін, навіть залишивши по суті старі назви. Вивчення функціонування цих підприємств дозволяє побачити, наскільки подібними були нацистська та комуністична політичні системи, при помітних зовнішніх відмінностях. Також ми можемо побачити, наскільки різними були базові елементи згаданих двох режимів. Через його діяльність як державного підприємства можна виявляти практичне втілення політики Німеччини в аграрному секторі на окупованій території, а можливо – і в кожному конкретному регіоні.

Відразу після початку окупації в Запорізькій області було відроджено управління державними господарствами, яке очолив чиновник обласного військового господарського командування [1, арк.1]. На кінець літа 1942 р. управління мало 25 держгоспів без явної галузевої спеціалізації. Протягом осені в області з'являються ще декілька спеціалізованих держгоспів. Усі вони знаходились біля Бердянська та спеціалізувались по свинарству, птахівництву, шовкопрядству й виноградарству [2, арк.12,13,14,15].

Зберігши за Ново-Миколаївським зерновим господарством статус державного підприємства, вдалося зберегти і його спеціалізацію як зернового. Тим більше, що від старої влади залишилася гарна база. На складах зернового радгоспу лишилися тисячі центнерів різних зернових культур, більше тисячі центнерів розібрало місцеве населення після відступу радянської влади, крім того, ними було забрано в рахунок оплати за свою роботу. Природно, що основна робота в першій половині 1942 р. була зосереджена в полеводстві. Якщо виходити з того, що обсяг землі, якою володіло господарство до війни, був майже 4 тис. га, весняна посівна виглядає цілком гідною. Так, на 13 травня 1942 р. було засіяно 1866 га, з яких яриця становила 175 га (при плані 200 га), ячмінь 987 га (при плані 1117 га), овес 383 га (400 га), соняшник 282 га (200 га), картопля 8,5 га (10 га), соняшник на силос 25,6 га (40 га), буряк кормовий 1,8 га (30 га), баштан 2,5 га (20 га). Як свідчать документи, посів у господарстві тривав і далі, особливо це стосується технічних культур. При цьому необхідно мати на увазі, що в господарстві був ще й озимий клин, засіяний ще до окупації. Весняна посівна супроводжувалася й великим обсягом інших польових робіт. Так на середину місяця було зорано 1295 га, 2482 га було очищено від бур'янів, на 3149 га були знищені ховрашки [3, арк.15].

Великі обсяги робіт вже за кілька місяців після початку окупації цілком логічно породжують питання про стан матеріально-технічної бази господарства. Як ми бачимо, більша частина польових робіт виконувалася на кінній і тракторній тязі. Відомість витрат пально-мастильних матеріалів дозволяє нам відстежити сфери застосування механізмів; оранка, посів ярових, боронування, культивация, перегін тракторів, вивіз зерна, ширитовка зерна, перемел зерна, змашення с/г інвентарю [4, арк.1-2]. У звіті за 13.05.42 г. вказувалося, що в той день на полях працювало 6 тракторів, було задіяно 20 борін, 4 бункера, 2 вола, 43 коня, 44 корови. Загалом навесні цього року зустрічаються в різних документах згадки про 11 тракторів, щоправда, з різним ступенем рухливості, двох комбайнів "Комунар" і двох вантажівок - ЗІС і ГАЗ [5, арк.6, арк.1]. Необхідно мати на увазі, що техніка колишньої МТС згадується окремо й до держгоспу не має стосунку.

Численні згадування про техніку в господарстві здебільшого стосувалися різних аспектів ремонту й діставання запасних частин. Згадувань про отримання якої-небудь нової техніки з інших міст нами не було виявлено, тому можна припустити, що вся техніка була колишньою радянською. У той же час, державне підприємство могло і повинно було отримувати яку-небудь підтримку з боку держави. Безсумнівно, вона була, документально вдалося підтвердити отримання з Німеччини двох лемехових плугів і одного культиватора [6, арк.10].

У цілому, робота майстерень господарства не може не викликати позитивної оцінки. До весни 1943 р. серед діючої техніки згадується 10 тракторів, 20 комбайнів, 8 тракторних та 7 кінних сівалок, 12 тракторних культиваторів, 6 луцильних агрегатів, 6 тракторних причіпних борон. Усього ж за списком механічних майстерень господарства техніка й різні механізми були представлені по 59 позиціях, і тільки три з них були позначені як непрацюючі [7, арк.46]. Відомість витрат ПСМ містить більша кількість позицій [8, арк.213].

Осінні польові роботи 1942 р. дуже слабо відображені в документах. З уривчастих даних ми можемо довідатися, що при зборі ранніх колосових ручний збір був здійснений на 919 га, 2227 га збиралося лобогрійками. Усього в господарстві врожай збирався по озимих з 1596 га, по яриці з 175 га, по ячменю з 1049 га, по вівсу з 328 га, по просу з 538 га, по соняшнику з 108 га, по люцерні з 50 га, по кукурудзі з 55 га,

могар з 20 га, судянка з 10 га [9, арк.2,5]. По результату збору врожаю ми можемо констатувати, що в господарстві навесні було освоєно практично всю передвоєнну площу оброблюваної землі.

Великий озимий клин дав украй низький урожай, ледве більше 4 ц із га. Досить високі показники мала яриця – майже 10 ц із га, ще більше, майже 13 ц дав намолот ячменю [10, арк.3]. Як не сумно констатувати, але подібних показників можна було досягти тільки при високій культурі рільництва.

Швидше за все, великі обсяги робіт і недостатня механізація привели до того, що для праці на своїх полях залучалися механізми й робоча сила сусідніх колгоспів. Чотири сусідні колгоспи виконували обмолот ячменю, скиртування ячменя й проса, обмолот вівса і ячменя. Усі роботи виконувалися на окремих полях, загальний обсяг яких склав 247 га [11, арк.6].

Помітно зросла механізація весняно-польових робіт у 1943 р. Так, на 9 квітня з 215 га зораної і закультивованої землі, 148 було оброблено тракторами, за 17 квітня усі 35 га були оброблені тракторами [12, арк.27,45]. У цілому на 5 травня 1943 р. з 1750 засіяних гектар – 1030 було проведено тракторами, 430 кінними сівалками й тільки 290 проводилося ручним способом [13, арк.60].

Явна перспектива проглядалася в роботі господарства в червні 1943 року, тому що більше 1000 га землі було зорано й залишено під пар, 958 з яких була оброблена тракторним способом [14, арк.174]. Що це? Беззавітна віра в нову владу або вікова селянська віра в землю, яка буде завжди незалежно від будь-якої влади? Ми схилиємося до другої версії.

Номенклатура посівів по всьому господарству на 1943 р. нами не виявлена, але та інформація, яку ми маємо у звіті по II відділенню за 30 квітня, може допомогти представити загальну картину посівних площ усього держгоспу. Так, на цей день було посіяно пшениці 524 га (при плані 304 га), вівса 258 га (267 га), ячменя 754 га (497 га), соняшника 212 га (223 га), кормового буряка 12 га (12 га), ячмінь і овес на сіно 142 га (686 га), кукурудза 4 га (133 га), картопля – 12 га (15 га), магор 15,2 га (4 га). Перекриття планових показників можна розглядати під різними кутами, але безсумнівно його можна пояснити як збільшеними можливостями господарства, так само й наявністю надійної та кваліфікованої робочої сили. У розряді “город” планові показники були відсутні, скоріше всього ця площа та культури на ній призначалися для внутрішнього споживання. Город господарства був представлений квасолею – 6,3 га, баштаном – 10 га, буряком столовим – 3 га, огірками – 2,7 га й коноплею – 2,7 га [15, арк.15].

Відносно тваринницької галузі політику окупаційної влади можна розділити на два етапи. Військове господарське командування прагнуло зберегти господарське життя в тих параметрах, у яких воно було на початок окупації. Збереження тваринницьких ферм супроводжувалося збиранням у селян колишньої радгоспної худоби, яку вони просто розібрали при відступі радянської влади. Справедливості заради необхідно відзначити, що насильницького відбирання не було, у держгоспу викупували других корів, селянську худобу не торкали. Списки селянських подвір'їв весною 1942 р. показували, що без корів господарств не було, нерідко вони мали ще й теля [16, арк.1,3,4,5,6].

Перехід території Запорізької області під цивільне керування призвів до зміни й у господарській політиці. Ці зміни знайшли своє відображення в обласному управлінні держгоспів, де згідно з рахунком 5/067 фінансового плану було виділено окремий рядок – “формування череди”, згідно з якою закладалася покупка основної продуктивної череди та робочої худоби [17, арк.3]. Зміни відбулися й у фінансовому плані держгоспу, де так само закладалася ціла стаття витрат, яка цілком була спрямована на формування череди великої рогатої худоби. Записані були й способи її створення: закупівля молодняка, витрата на перевезення, обмін [18, арк.1]. Однак функція держгоспу в цій галузі була вже трохи інакшою, перш за все залишалась репродукційна функція та період становлення молодняка. Подальша відгодівля великої рогатої худоби, товарне виробництво молока, яєць, як і всієї продукції птахівництва, переносилося в селянські приватні господарства. При всій схожості проявів підходів до питання про місце держави, нацистське керівництво не пішло по шляху створення на окупованих територіях великих тваринницьких ферм при держгоспах і артілях.

Отже, на початку літа замість простого механізму кількісного відновлення тваринницької ферми почалося функціонування галузей на нових принципах роботи. Подібна новизна відбилася на якісній характеристиці череди. У динаміці з 01.01.1942 р. по 01.11.1942 р. у цифрах воно виглядало так: коней було 32, стало 296, з яких 131 було закуплені, а 181 були народженні в 1942 р.; робочих меринів було 3, стало 46; кобил маток було 14, стало 60; великої рогатої худоби було 8, стало 437, з яких телят 1942 року народження – 319; свиней було 4, стало 35 [19, арк.128].

Документи свідчать про домінування економічних методів у роботі влади. До питання про правдивість документів цього періоду існують різні оцінки, ми можемо відзначити, що коли нова влада робила ревізію, або коли військові частини просто щось забирали, це знаходило висвітлення в документах і не приховалося. У господарських звітах за 1942 р., практично всі голови великої рогатої худоби, які з'явилися, позначені як куплені або породжені від телиць [20, арк.2-8].

Ще одним доказом домінування на той період економічних методів роботи може служити наявність домашньої худобин на подвір'ї місцевого населення, а саме працівників даного господарства. Зовсім недавно селяни вже мали досвід будівництва колгоспних тваринницьких ферм. Як ми вже відзначали, на початок весни помітного скорочення по селянських дворах не спостерігалось. Якщо брати такий же період, який ми розглядали по держгоспу, то показник живності в приватних господарствах мав такий стан: великої рогатої худоби було 240, стало 211, з яких корів було 154, а стало 161; до двох років телиць було 16, стало 33, породжених в 1942 році було 37, стало 10; свиней було 66, стало 132; свиноматок було 2, стало 13; бджолосімей було 17, стало 31; гусаків було 170, стало 627; качок було 87, стало 601; курей стало 3429;

індиків було 0, стало 20 [21, арк.134]. Як ми бачимо, якщо в групі великої рогатої худоби при деякому скороченні почалися процеси, про яких ми поговоримо нижче, те відносно великої рогатої худоби іншої живності ми спостерігаємо стабільне зростання.

Наше припущення про нову функцію держгоспу у тваринницькій галузі ми можемо простежити по низці непрямих документів. У серпні 1942 р. держгосп пропонує усім бажаним, хто не має корів, придбати їх у господарстві [22, арк.9]. Украй несподіваний документ як для традиційного сприйняття окупаційного режиму. Цікаво те, що цей документ збігався з періодом початку заходів щодо створення тваринницької галузі в держгоспі. На перший погляд зовсім протилежні дії. Також незвичним в цій схемі є те, що передача худоби здійснювалася через купівлю-продаж між селянами й господарством. Нажаль, яких-небудь текстів договорів або угод виявити нам не вдалося. Збереглися численні фінансові документи, де в приходах або видаткових частинах згадуються обміни худоби, які робив держгосп, старшого віку на більш ранні [23, арк.594,596,603]. Згадування в документах про доплати цілком можуть бути тою формою оплати селянинові за відгодівлю худоби. Виявлений також документ, у якому перелічені селянські господарства, які мали велику рогату худобу річного віку. У документі було зазначено, що ці тварини підлягають продажу для ферм держгоспу [24, арк.49-51]. Знову ми зустрічаємо економічний підхід. Ми не можемо дати оцінку, наскільки вони були взаємовигідними, але наявність їх є факт незаперечний.

На весну 1943 р. ми бачимо по господарству продовження позитивної динаміки; загальна кількість великої рогатої худоби становила вже 488 голів, а саме, запряжних волів 19, трирічних волів – 18, накривних бугаїв – 3, бугаїв для розплоду – 3, корів -14, бичків дворічних – 16, однолітки – 242, тьолки тільки – 12, дворічні – 122, однолітні – 31, телята 1943 року народження – 10 [25, арк.595]. Про те, що економічний фактор продовжував бути присутнім, можуть служити дані по коняч держгоспу. Так, із загальної кількості коней в 296 голів, 131 проходили по статті “закуплених” [26, арк.128].

На початку 1943 р. й протягом усієї весни робота господарства була достатня стабільна, з явною спрямованістю на перспективу. Це добре проглядається по роботі господарства. Так, з отриманих у березні 513 шт курячих яєць 180 пішли на їжу німецьким солдатам, 190 на продаж за готівку й тільки 143 на підсидку. У квітні на підсидку було спрямовано вже 4267 яєць, а на продаж і годування солдатам 1277 і 1637 шт. відповідно. Аналогічні цифри ми бачимо й по молоку. З 2884 л молока, отриманого господарством у квітні, тільки 1018 л пішло на продаж державі, 103 л були продані за готівку, 192 л пішло для солдат і 1569 л були спрямовані на вигодовування молодняку [27, арк. 49,55,56]. Направлення більше половини своїх ресурсів на вирощування молодняку завжди вважалося роботою на перспективу.

Незважаючи на те, що основну масу товарного молока, як і яєць, становили закупівлі у своїх працівників, господарство мало невелике дойне стадо (у різний період з 8-12 голів) і невелику птахоферму. Подібний підхід має кілька пояснень. Для будь-якого державного підприємства, це постійна необхідність мати ресурси для внутрішніх потреб. Інша причина полягала в місці розташування. Господарство знаходилось на жвавій транспортній розв'язці, де існувала оперативна потреба в обслуговуванні військових [28, арк.28]. Ринкова природа нової влади позначалася на всій роботі держгоспу. Дві статті поставок продукції чітко фіксувалися в документах як “продаж державі” і “продаж за готівку”. Накладні з формулюваннями типу “продукти для годівлі німецьких солдат” стали з'являтися з кінця 1942 р. й вони проходили тільки як видаткова частина. Скоріше всього, це й стало причиною появи на початку 1943 р. запиту в обласне Управління держгоспами із проханням про роз'яснення “відносно безкоштовної видачі продуктів німецьким солдатам” [29, арк.13]. Відповідь нами не була виявлена, вірогідно, питання з оплатою було вирішено, тому що накладні на видачу продуктів для годування німецьких солдат продовжували з'являтися протягом усієї зими й весни 1943 р.

Як і все сільське населення, працівники господарства обкладалися натуральними податками. Відмінність полягала тільки в тому, що в РПС вони здавали не все, основну продукцію, таку як молоко і яйця, вони здавали в господарство. Наприклад, у липні 1942 р. з кожної курки треба було здати яєць по 5 шт, у серпні – по 7 шт, але у вересні тільки по 2 штуки. Цілком розумними можна назвати і норми здачі молока. Так, в III кварталі 1942 р. з корови треба було здати 250 л молока, в IV кварталі треба було вже тільки по 100 л [30, арк.1-4,12,13]. Норми поставок цілком урахували сезонність даного продукту. Обов'язкові поставки не були безкоштовними, вони закупалися господарством. Так, молоко купувалося в населення за ціною 1 руб. 30 коп. за один літр [31, арк.29-31]. Багато це або мало для того періоду, питання досить риторичне. Для порівняння їх можна зіставити із цінами, по яких господарство продавало продукти своїм працівникам.

Залежно від поставлених завдань мінялася й штатна структура господарства. Так, на першому етапі головним завданням нової влади було збереження виробничих відносин на тому рівні, на якому вони перебували на початок окупації. Зарплатна відомість на 403 людини по I-му відділенню представлена загальним списком працівників з виділенням усього п'яти трактористів, одного комбайнера, заправника, однієї доярки, 2 свинарок і 3 бригадирів [32, арк.83-95].

Стабілізація господарських відносин і потреба стабільної роботи привели до організаційно-структурних змін. Уже по зарплатній відомості цього ж відділення за лютий 1943 р. ми бачимо ці зміни [33, арк.85-94]. Насамперед, стала помітною чіткість штатної структури господарства. Адміністративно-управлінський апарат був представлений із завідувача, двох агрономів, двох лічильників, розсильного, прибиральниці й сторожа. У групу “інший обслуговуючий персонал” увійшли два комірники, завгосп, фуражор, два кухаря й два бригадири. Окремо виділена група працівників механічних майстерень у кількості 21 люд., “скотоферми” – 30 люд. і птахоферми – 2 люд. Усі інші працівники чітко ділилися на постійних і непостійних.

Подібна форма дозволяла дуже мобільно й ефективно розпоряджатися робочою силою. Ми бачимо з накладних, що для конкретної роботи залучати чітку кількість працівників на конкретний строк. Скоріше всього, цим можна пояснити й велике коливання по виходах на роботу, особливо серед не постійних працівників – від 6-8 до 25 днів.

Формальне скасування колгоспів мало що змінило в повсякденному житті українського селянства. Але були й досить серйозні нововведення, які з'явилися з новою владою. Одним із таких нововведень стало запровадження грошової оплати за роботу. Комерційні відносини були введені в усі сфери господарської діяльності, як всередині підприємств, так і у відносинах із цивільними, державними й військовими установами. Ідеологічний, господарський і психологічний аспекти цих нововведень вимагають окремого дослідження. Ми зосередимось тільки на одному аспекті, що був пов'язаний із грошовою оплатою праці. Справа в тому, що на той час, як і до війни, у сільській місцевості не було достатньої мережі торговельних установ, де можна було за гроші купити щось, і насамперед, продукти харчування. При радянській владі це вирішувалося досить просто – існувала система натуральних розрахунків із працівниками й плюс його присадибна ділянка.

Розміри заробітної платні для робітників та службовців господарства були різними, були фіксовані ставки, але була й залежність від кваліфікації й кількості виходів на роботу. Продукти харчування працівникам продавалися. Питання полягає в тому, які це були продукти, яка їх кількість, а головне – ціна. Повна картина виділення продуктів по місяцях нами не виявлена. Нам удалося встановити, що деякі відомості продаж позначалися як реалізація норми, розміри продаж були не постійними, була відсутня й регулярність видачі. Так, у липні 1943 р. в рахунок пайка продавалися Осипенко Т. (1 утриманець) – 3 кг борошна й 3,3 кг крупи; родині Косенко (2 працюючих і 1 утриманець) – 15 кг борошна, 5,6 кг крупи, 0,560 г масла; родині Мовз (1 працюючий і 1 утриманець) – було продано на 11 карб. 28 коп. 11,3 кг борошна й 5 кг пшона, 2 норми солі; родині Касенко (2 працюючих) продали на 14 карб. 90 коп. – 16 кг борошна, 6 кг пшона й 2 норми солі (норму солі нам установити не вдалося – В.О.). Одиною була відомість на продаж кукурудзи в качанах по 3,8 кг і макухи по 2,1 кг на людину. Маємо ми деякі розцінки, так, пшеничне борошно продавалось по 60 коп., ячна – 50 коп., пшоно – 60 коп. за 1 кг, соняшникове масло – 12 карб. 50 коп. за 1 л, сіль – по 1 карб. за норму, яйця 50 коп. за шт. [34, арк.107,156,198,303,514]. Можна стверджувати, що борошно відпускалося щомісяця. Існують відомості за лютий, березень, квітень, травень 1943 р., згідно з якими на робочу людину продавалось по 12 кг борошна, по 300 гр. соняшникового масла й солі 100 гр. У лютому проводився продаж капусти й помідор, а також яловичини по 2 кг на людину за ціною 4 карб. 50 коп. за кг [35, арк.190,242,583,585,597-598,600].

Певний підхід був в реалізації м'яса; його можна побачити в розпорядженні директора: "Тим, хто різали свиней цього року, м'ясо не нараховувати". Є відомість про завезення по дворах у листопаді 1942 р. соломи за ціною 70 коп. за центнер [36, арк.1-2,127].

У лютому 1943 р. в господарстві проводилась видача озимої пшениці по 70 кг на працюючого й 35 на утриманця. Згідно з відомістю, це була саме видача, що можна розглядати як елемент оплати в натуральному вигляді. Усього озимої пшениці тоді було видано 26899 кг, крім цього видавалися кукурудза – 2031 кг та ячмінь 3540 кг [37, арк.67].

Ще один спосіб годування працівників ми можемо побачити в відомостях по набору продуктів для годування. Ці набори включали набір харчів, з яких можна було приготувати обід й порції хліба, за вартістю ці продукти коливалися від 10 карб. до 23. Виходячи з норми хліба на працюючу людину, ми можемо припустити, що це був харчовий набір для бригад з 3-7 людей. Інформації про збирання грошей за ці обіди ми виявити не змогли. Цілком можливо, що це була так само оплата для тих, хто направлявся на роботи далеко від села [38, арк.33-51].

Обсяг наявних документів дозволяє підняти ще трохи більш вузьких тем. У документах була відсутня яка-небудь інформація про порушення в роботі господарства. Почасти подібну ситуацію можна пояснити тим, що й у поведінці місцевого населення нічого незвичайного не відбувалося. Навіть такі грізні слова в наказі директора: "За кількарразовий прояв самоправності, за відмову від виконання доручень зав. відділення й за компрометацію керівництва з роботи зняти" [39, арк.25], по своєму стилю вказують на внутрішньогосподарські особистісні конфлікти, але не до нової влади. Подібні ситуації зустрічалися й в інших документах, стосувалися вони навіть управлінської ланки [40, арк.6]. Ніде в документах подібного типу ці порушення у якості диверсії до нової влади не згадувалися

Певним нововведенням стала поява серед працівників господарства великої кількості т.зв. немісцевого населення. Цю соціальну групу можна розділити на дві частини – військовополонені й цивільні. Деяка кількість військовополонених перебувала при військовій частині 38571, саме до неї направлялися продукти для годування військовополонених [41, арк.326]. Скоріше всього їх використовували для роботи в держгоспі під конвоєм. Іншу групу складали так само військовополонені, але відпущені з таборів з відповідними документами. Вони мали статус військовополонених, але самі були вільними. На початок 1942 р. звільнених було дуже багато, про їх кількість навіть місцева поліція не знала [42, арк.1]. Наступний документ може показати відношення місцевої влади до такої категорії військовополонених. "Посвідчення військовополоненого Мажари Миколи. Має право працювати в зерновому держгоспі" [43, арк.28]. Посвідчення було підписано шефом району. Ця категорія військовополонених вільно жила й працювала в господарстві, одержувала продуктову норму як усі, як усі вони одержували й зарплатню [44, арк.111,231]. У середині літа 1942 р. відзначається нова хвиля відпущених військовополонених. Загальну їх кількість у господарстві можна позначити в межах від 30 до 50 людей на початок літа 1943 р.

Цивільне населення були евакуйованими, біженцями, що й направлялися на роботу за трудовою повинністю [45, арк.210, арк.54, арк.80]. Прибулі ніяк не виділялися серед місцевих працівників держгоспу, однак, сама причина їх появи тут дозволяє припустити, що вони становили більшу частину т.зв. "сезонних працівників".

Не будучи прив'язаними до одного місця, ця категорія населення породжувала плінність кадрів в держгоспі. Причини одержання розрахунків були всілякі: за відмову від роботи, за невиконання обов'язків, багаторазову пиятику, призов в армію, за власним бажанням, переїзд до родички, на іншу роботу, на роботу в Німеччину і т.д. [46, арк.161,185,186,187,201,202,203,220; арк.11, арк.11,15]. Кількість виявлених посилань на роботу дозволяє говорити про їх чисельність. Тут ми бачимо й одинаків, і сімейні пари, і родини з дітьми. Останні заяви датуються 24 липнем і 12 серпнем [47, арк.18,19].

Компактною групою майже весь період окупації проживали на території села й працювали в держгоспі близько двох десятків родин шахтарів з Донбасу [48, арк.1-4].

Реакцію на події на фронті фіксують документи саме серед не місцевого населення. За 29 липня 1943 р. ми маємо декілька списків щодо втікачів з господарства серед військовополонених і евакуйованих [49, арк.9,10,11,13]. Питання полягає в наступному: військовополонені не опікувалися та при бажанні вони могли піти будь-коли раніше. Більша частина військовополонених проживала в держгоспу вже майже рік. Цивільні, так само, цілком легально могли одержати розрахунки, документи й піти із села. Ми вважаємо, що позначення "ті, що втекли" підкреслює терміновість та їх мотивованість відходу, яке пришвидшилось фактом наближення фронту.

Статус державного підприємства не гарантувало для жителів села Ново-Миколаївка "добровільно-примусового" відправлення на роботи в Німеччину. Проблема "добровільності" у рамках будь-якої тотальної системи є, щонайменше, спірною за змістом. До того ж необхідно пам'ятати, що й при радянській владі селяни могли покинути своє село тільки з дозволу місцевої влади або через "добровільне" централізоване державне вербування. Ми прагнемо підкреслити, що відправлення в Німеччину тривалий час дійсно мало форму добровільності й не викликало однозначної негативної реакції. Так, 12 листопада 1942 р. датується розпорядження директора про видачу на руки необхідних документів групі осіб, тому що вони відряджаються на роботу в Німеччину [50, арк.10]. Виявлений якийсь список працівників II відділення господарства, які, так само, відправилися в Німеччину в статусі відряджених [51, арк.5]. Великий віковий діапазон і абсолютна більшість чоловіків може свідчити про те, що це було відправлення працівників з певною кваліфікацією. Показовий і наступний приклад. Працівник господарства Тулагашеев, після того, як завербувався в Німеччину, продовжував жити в селі, одержував продукти харчування до дня свого відправлення [52, арк.5].

Список від сільської громади по віку вже має іншу картину: усі записані молодше 18 років. Характерною рисою списків подібного відправлення є те, що присутні оцінки про звільнення по здоров'ю. У даному списку таких оцінок 13 [53, арк.6,7]. Стиль списку та вік записаних у ньому людей був характерний для періоду вже примусового відправлення робочої сили.

Наступний документ викликає великий інтерес і вимагає серйозного аналізу. Мова йде про розпорядження директора держгоспу підготувати список осіб, вибулих у Німеччину, а так само тих, хто втік або перебуває у домівках, відмовившись від відправлення (виділене нами – В.О.). [54, арк.39]. Багато питань породжує сам стиль документа: немає натяку про оцінку подібної поведінки, як протесту, як і сама констатація, що вони не втекли, не сховалися, а просто сидять по хатах.

Ще кілька цікавих тем удалося підняти, виходячи з наявних документів. Так, працівники держгоспу користувалися медичною страховкою й тому одержували за час хвороби лікарняні аркуші, по яких надалі одержували гроші. Цілком реальними для працівників господарства були відпустки, навіть такі тривалі як декілька десятків днів. В одній заяві прохач дуже просить "забезпечити його поїздку по залізниці". Усі заяви мали позитивні резолюції [55, арк.11,14,15]. Поширювалися на працівників господарства й соціальні виплати по інвалідності [56, арк.10], причому в якості посвідчення особи дозволявся червоноармійський військовий квиток.

Ще один факт із життя працівників держгоспу вдалося виявити в одному розпорядженні по господарству. Нам не вдалося встановити, чиї рекомендації лягли в основу розпорядження. Ми думаємо, що це була місцева ініціатива. Робочий день у період косовиці тривав з 4 годин ранку до 20 годин вечора. До обіду передбачалося дві перерви по 30 хвилин і одна перерва на обід тривалістю у 2 год. 30 хв. На нашу думку той, хто знайомий із сільським життям, той знає, що косовиця завжди "підривала" гадану монотонність сільського життя. Даним прикладом ми прагнемо показати, що життя селян, не залежно від влади, завжди була прив'язане до ритму природи, землі й легким ніколи не було.

Дослідження даної теми дозволило зробити низку припущень і висновків, які, однак, не можуть вважатися остаточними, а можливо, що по деяких позиціях навіть дискусійні. По-іншому бути просто не могло, тому що занадто багато епізодів і навіть періодів Великої війни вимагають нового переосмислення або вивчення.

Джерела та література

1. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.8.
2. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.4.
3. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.37.
4. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.37.
5. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.15; Спр.16.

6. Держархів Запорізької області. – Ф.Р. 1488. – Оп.2. – Спр.1.
7. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.38.
8. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.15.
9. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.5.
10. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.33.
11. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.46.
12. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.15.
13. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.46.
14. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.15.
15. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.15.
16. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.7.
17. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.1.
18. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.4.
19. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
20. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.49.
21. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
22. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.2.
23. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.21.
24. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
25. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.21.
26. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
27. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.49.
28. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.49.
29. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.1.
30. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.2.
31. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.49.
32. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.26.
33. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.32.
34. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.20.
35. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.13.
36. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.22.
37. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.32.
38. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.32.
39. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.30.
40. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.1.
41. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.21.
42. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.30.
43. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.30.
44. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.27.
45. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.27; Спр.28; Спр.30.
46. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.27; Спр.55; Оп.2. – Спр.1.
47. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.1.
48. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
49. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
50. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.55.
51. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
52. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
53. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.2.
54. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.38.
55. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.2. – Спр.1.
56. Держархів Запорізької області. – Ф.Р.1488. – Оп.1. – Спр.2.

Орлянский В. С. Новониколаевское государственное хозяйство в период оккупации (1941–1943 гг.)

В статье на примере одного из государственных хозяйств Запорожской области рассмотрено выполнение нацистской оккупационной политики относительно аграрного сектора. На основе архивных документов проанализированы основные нововведения в сельском хозяйстве. Исследованы изменения как в системе управления в аграрной сфере, так и в жизни крестьян. Доказано, что формальная отмена колхозов мало повлияла на повседневность тружеников сельского хозяйства.

Ключевые слова: государственное хозяйство, оккупационная власть, управление, сельское хозяйство.

Orlyanskiy V. S. Novonikolaevsk state farm during the occupation period (1941–1943)

Execution of Nazi occupation policy on the agricultural sector is considered in the article on the example of one of state farms of Zaporizhzhya region. Major innovations in agriculture are analyzed on the basis of archival documents. Changes in both the control system in agriculture and in the lives of farmers are studied. We prove that the formal abolition of collective farms was affected everyday life of workers in agriculture.

Keywords: state farm, the occupation authorities, management, agriculture.